

KOJI I KOJEGA

Snježana Kordić

a kategoriju *živo/neživo* u hrvatskom standardnom jeziku poznato je da se ostvaruje razlikom u nastavcima imenica muškog roda u akuzativu jednine.¹ Tako imenice muškog roda koje označuju nešto živo imaju akuzativ jednine jednak genitivu, a imenice muškog roda koje označuju nešto neživo imaju akuzativ jednine jednak nominativu: *vidim brata / vidim postupak*. Ako se uz imenicu muškog roda nalazi kao odredba pridjev, zamjenica ili broj koji se slažu s imenicom u rodu, broju i padežu, tada se navedeno svojstvo imenice prenosi i na njih: *vidim spretnog brata / spretnan postupak*; *vidim njegovog brata / njegov postupak*; *vidim drugog brata / drugi postupak*. Isto svojstvo ostaje vidljivo na pridjevu, zamjenici ili broju i kad se imenica ponekad zbog svoje zališnosti ispusti pa se pridjev, zamjenica ili broj nadu sami na mjestu imenice: *vidim spretnog brata, a vidim i nespretnog / vidim spretnan postupak, a vidim i nespretnan*; *vidim njegovog brata, a vidim i svog / vidim njegov postupak, a vidim i svoj*; *vidim drugog brata, a vidim i trećeg / vidim drugi postupak, a vidim i treći*. Stoga je razumljivo zašto se akuzativ pridjevnice zamjenice *koji* kad se ta zamjenica nađe na mjestu odredbe uz imenicu muškog roda ili kad je na mjestu same imenice muškog roda ostvaruje ili kao oblik *kojeg(a)*² ili kao oblik *koji*: *Kojeg brata vidiš, njega i pozovi. / Koji postupak vidiš, njega i primijeni.;* *Brat kojeg vidiš zove se Marko. / Postupak koji vidiš primijenjen je opet.*

1 O tome su pisali npr. Lj. Jonke u *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1965, str. 371–372, te, opširnije, J. Vince-Marinac u radu *Kategorija živosti u hrvatskom jeziku*, *Suvremena lingvistika*, 16 (1990) 29–30, str. 143–152. Oboje autora navode da se kategorija *živo/neživo* odražava, osim u nastavčnoj paradigmi imenica muškog roda, i u naglasnoj alternaciji imenica u pojedinih padežima: npr. *vŭk - o poznatom(e) vŭku / grād - o poznatom(e) grādu*.

2 O zališnosti samoglasnika na kraju zamjenice ili pridjeva govori B. László u članku *Broj u jeziku*, *SoL*, 5 (1990) 10–11, str. 136 /pretisak članka iz 1959–60/: "Likovi se *najboljima, mojima* mogu skratiti na *najboljim, mojim* samo kad im množinsko -a nema razlikovne službe, a to zavisi od toga ima li u tom sklopu druga koja riječ nastavak za množinu, kome pripada prvenstvo da osigura množinsko značenje. Nije potrebno govoriti našima ljudima, dosta je samo reći našim ljudima (ili s našim(a) ljudima). Isti taj nastavak -a može biti zalihostan i u jednoj jedinoj riječi, ako – u usporedbi s jedninom – množinsko značenje ne zavisi od njega. Svejedno je govoriti našima ili našim (a nije s našima ili s našim), kao i u jedнини govoriti našem (našeme) ili našem, onomu, onome ili onom." S. Babić o samoglasniku na kraju zamjenice ili pridjeva (u članku *U čemu je ljepota hrvatskosrpskoga jezika*, *Jezik*, 11 (1963–64) 5, str. 122) uspoređujući primjere a) *Vidio sam svog dobrog prijatelja. Dao sam to svom dobrom prijatelju*. naspram b) *Vidio sam svoga dobrog(a) prijatelja. Dao sam to svome dobrom(e) prijatelju*. kaže da "Ako to /primjere pod a)/ i možemo izgovoriti bez dodanih a i e, jer se u značenju ništa ne mijenja, ipak ih obično dodajemo da uklonimo onu jednoličnost koja nastaje kad se ponavlja -og, -om, -om."

Međutim, upravo je akuzativ pridjevnice zamjenice *koji* bio i još uvijek jest predmet normativnih upozoravanja,³ što znači da se u korištenju oblika *kojeg(a)/koji* odstupa od pravila vezanog uz kategoriju *živo/neživo*. Maretić naglašava da akuzativ jednine zamjenice *koji* "po pravilu glasi *koji*" ako se ta zamjenica odnosi na imenicu muškog roda koja znači nešto neživo. Brabec, Hraste i Živković također ističu da "akuzativ jednine muškoga roda za neživo od zamjenice *koji* može biti samo *koji* (jednak nominativu, a ne genitivu: *kojega*". Jonke upozorava da se razlika između *kojeg(a)* i *koji* "u govorenom i pisanom jeziku dosta često zanemaruje" te navodi primjere u kojima akuzativ zamjenice mora biti jednak nominativu jer se odnosi na nešto neživo. I u Stevanovića nalazimo da je razlikovanje *živo/neživo*, inače dosljedno provedeno kod pridjevnih zamjenica, jako poremećeno kod pridjevnice zamjenice *koji*, čiji oblik u akuzativu jednine muškog roda ako se odnosi na nešto neživo mora biti jednak nominativu. Mrazović i Vukadinović još navode da je supstandardna upotreba oblika *kojeg(a)* umjesto *koji* karakteristična za hrvatski jezik.⁴

Svim navedenim autorima zajedničko je da se njihove primjedbe o akuzativu zamjenice *koji* tiču širenja upotrebe oblika *kojeg(a)* na račun oblika *koji*. Tamo gdje bi zbog obilježja [-živo] trebao u akuzativu biti upotrijebljen oblik jednak nominativu – *koji* – odstupa se ponekad od norme i upotrebljava se *kojeg(a)*. Takvi primjeri mogu se često čuti: npr. na I. programu Hrvatskog radija 25. siječnja 1993. u vijestima (15¹⁰) dopisnik iz Rima S. Tomašević, govoreći o Masleničkom mostu, kaže *Obnova mosta, kojeg su srušili Srbi u studenom 1991, (...)*, nešto kasnije (15³⁵) general J. Bobetko, u prijenosu konferencije za novinare u Zadru, kaže *To je bilo u jednom procesu, koga je vodila hrvatska vojska (...)*, i (15⁴⁵) kaže *To je san, u koga su uvučeni (...)*. Potvrdu kontinuiteta pojavljivanja *kojeg(a)* na mjestu *koji* u standardnom hrvatskom jeziku potražila sam u novinama s početka stoljeća i tamo sam također našla ove primjere: *Ona imade glumačkog dara, kojeg je i ovdje znala u liepoj mjeri da pokaže. Pravi zadrugar-ski duh, kojeg je propagirao glavni zasnovач zadrugarstva i kojeg danas napredniji zadrugari ističu, vladao je u Poljičkoj blagajni od njenog začetka pa do danas. (...) vozio se je sa svojim poslovođom Hermanom Polmerom u automobilu, koga je upravljao*

3 Autori na koje ću se pozivati jesu: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb ³1963, str. 150; I. Brabec, M. Hraste i S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb ⁶1965, str. 99; Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb ²1965, str. 371-372; M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. I*, Beograd ⁶1991, str. 310; P. Mrazović i Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad 1990, str. 318. U *Gramatici hrvatskoga književnog jezika* (E. Barić i dr., Zagreb ²1990), u *Povijesnom pregledu, glasovima i oblicima hrvatskoga književnog jezika* (S. Babić i dr., Zagreb 1991) te u *Gramatici hrvatskoga jezika* (S. Težak i S. Babić, Zagreb ⁸1992) nije spomenuto da u jezičnoj praksi dolazi do narušavanja kategorije *živo/neživo* pri upotrebi zamjenice *koji*.

4 "U zapadnoj varijanti se i uz ime nečeg neživog često koristi oblik *kojeg(a)* (što nije standardno)."

*chauffer Makso Kralj (...). Pozivamo ovime sve naše koli znanstvenic krugove tako i ostale, koji se interesiraju za ovaj najvažniji spomenik prošlosti, kojega imamo u Dalmaciji za Dioklecijanovu palaču, neka dođu na to predavanje (...). Sutra se održava veliki meeting, koga su sazvali franceski političari i novinari proti veleizdajničkom procesu u Zagrebu.*⁵

Ovakva ustrajnost izjednačivanja akuzativnog oblika s genitivnim i kod imenica muškog roda za neživo usprkos već stoljetnom normativnom upozoravanju dovoljan je razlog da se pristupi ispitivanju uzroka takve pojave. Pogledamo li što je kod imenica muškog roda za živo posljedica izjednačivanja akuzativnog oblika s genitivnim, vidimo da je to razlikovanje akuzativnog oblika od nominativnog. Time je postignuto da objekt, izražen akuzativom, bude iskazivan na način koji ga nedvosmisleno razlikuje od subjekta, izraženog nominativom. Upravo je kod imenica za živo bitno da se objekt i subjekt razlikuju i na morfološkoj razini jer kontekst često nije dovoljan da bi ih razlučio. Usporedba sa stanjem u drugim slavenskim jezicima pokazuje da tamo gdje akuzativ ima nastavak koji je različit od nastavka u nominativu kategorija *živo/neživo* ne igra nikakvu ulogu, ali tamo gdje akuzativ ima nastavak koji je podudaran s nastavkom u nominativu uključuje se kategorija *živo/neživo* i uzrokuje da se imenice podijele u dvije skupine, od kojih jedna i dalje ima akuzativ podudaran s nominativom, a druga ima akuzativ podudaran s genitivom. Tako je npr. u ukrajinskom jeziku ovakva razdioba imenica muškog roda koje u nominativu jednine završavaju na suglasnik provedena ne samo u jednini već i u množini, dok u našem jeziku nije bilo potrebe za njezinim provođenjem u množini kad nominativ, genitiv i akuzativ u množini imaju različite nastavke (N *muškarci*, G *muškaraca*, A *muškarce*; N *izvor*, G *izvora*, A *izvor*). Važnost razlikovanja objekta od subjekta u jeziku očita je i ako promotrimo povijest pojave izjednačivanja akuzativnog oblika s genitivnim: kad se u praslavenskom, zbog fonoloških promjena, izgubila morfološka razlika između objekta i subjekta, ona je ponovo uspostavljena, i to na račun gubljenja morfološke razlike između akuzativa i genitiva.⁶ Tako je upravo radi ostvarivanja potrebe za razlikovanjem objekta od subjekta "žrtvovana" razlika između akuzativa i genitiva. Taj je proces prvo obuhvatio imenice muškog roda koje označuju osobu, a zatim se proširio na sve imenice muškog roda koje označuju živo.⁷

Povežemo li ovo s upotrebom *kojeg(a)* umjesto *koji*, izlazi da je navedena upotreba primjer širenja morfološke razlike između objekta i subjekta i na muški rod za neživo. Zašto baš kod zamjenice *koji*? Razlog se može potražiti u učestalosti pojavljivanja te zamjenice. Naime, ona je zbog svojih gramatičkih i semantičkih obilježja najučestalije vezničko sredstvo *odnosnih rečenica*, koje su u našem jeziku ili najčešći ili među najčeš-

5 Prva dva primjera su iz novina *Riečki novi list*, 3 (1909) 103, str. 2; i 104, str. 1, a ostali primjeri su iz zagrebačkih *Novosti*, 3 (1909) 177, str. 3; 178, str. 2; 179, str. 3.

6 Vidi J. Vince-Marinac, nav. dj., str. 144.

7 O postupnosti procesa i o odnosu kategorije osobnosti i kategorije živosti govori J. Vince-Marinac, nav. dj., str. 144.

ćim tipovima zavisnih rečenica. Budući da se odnosna rečenica vezuje kao odredba uz neku imeničnu riječ i zamjenica *koji*, osim što uvodi odnosnu rečenicu, zamjenjuje u odnosnoj rečenici tu riječ i svojim oblikom pokazuje njezinu sintaktičnu funkciju, očito se, među brojnim primjerima odnosnih rečenica, ponekad pokaže potreba nedvosmisleno razgraničiti objekt od subjekta i kad je zamijenjena imenica koja označuje neživo. U takvim primjerima oblik *kojeg(a)* ima prednost jer nedvosmisleno pokazuje da je riječ o objektu. Međutim, *kojeg(a)* se pojavljuje i u primjerima gdje ni oblik *koji* ne bi prouzročio dvosmislenost. Pojavljuje se čak i u akuzativu jednine srednjeg roda, dakle i preko granica na koje je dosad u literaturi upozoravano: *Kako je ona malo pomalo dospjela u ono stanje, kojeg pobožne duše nazivaju blagoslovljenim, htjede njen ljubavnik da prekine s njome svake veze. Gospodo, ne bojte se vi našeg hrv. državnog prava, nego radje onog državnog prava, kojeg si vi sami hoćete stvarati, kojim hoćete plašiti svoju političku djecu. Svi se nalaze u neposrednoj blizini Zmajevca, na obroncima Banskog brda, kojeg Baranjski zovu Planina (...). Ovaj predmet čini i dio vjenčanog ruha (svadbeni kaput), kojeg mladoj prema utanačenoj pogodbi (...) kupuje svekar.*⁸

Da bih provjerila učestalost pojavljivanja *kojeg(a)* na mjestu *koji* i uočila moguće pravilnosti u toj pojavi, provela sam anketu na dvadeset ispitanika, studenata prve godišne kroatistike. Ponudila sam im dvadeset rečenica da se u njima prema svom jezičnom osjećaju, a ne prema normi odluče za *koji* ili *kojeg(a)*. Ispitanici su se prosječno čak u deset od dvadeset primjera odlučivali za *kojeg(a)*. Pritom se može zapaziti da se u nekim primjerima veći broj ispitanika odlučivao za *kojeg(a)*, a u drugima za *koji*. U tri primjera svi ispitanici su se odlučili za oblik *kojeg(a)*: primjer *Pogledala je u mjesec, kojeg je prekrilo oblak.* bio bi s *koji* besmislen, a sljedeća dva primjera bila bi s *koji* dvosmislena *Vozio se u automobilu kojeg je udario autobus. Obratite pažnju na prvi nastavak, kojeg zamjenjuje drugi nastavak.* Ostali primjeri ne bi ni s *koji* bili dvosmisleni, ali su ispitanici u pojedinima od njih svejedno davali znatnu prednost obliku *kojeg(a)*: npr. u *Sve znaju o ratu, kojeg su započele neprijateljske snage. Najvažniji spomenik prošlosti, kojeg će obnoviti, nalazi se u Dalmaciji. Sutra se održava skup, kojeg saziva HNLS. Prihvatio je seminarski rad, kojeg sam napisala prošlog mjeseca.* Izgleda da pritom nije nebitno u kojoj mjeri je ispitanicima blisko ono što je imenovano, odnosno koliko to njima uspije postati nešto konkretno. Što je u svijesti ispitanika imenovani predmet/pojava određeniji, prije će se odlučiti za oblik *kojeg(a)*. Znači da veća samostalnost odnosne rečenice (njezina samostalnost uzrokovana je njezinom ulogom *nerestriktivne* odredbe), a time i veća "odvojenost" zamjenice *koji* od imenice, povećava potrebu za naglašavanjem objektne funkcije zamjenice. Drugim riječima, *nerestriktivne*

8 Prvi primjer je iz već navedenih riječkih novina, br. 103, str. 3, drugi primjer je iz *Govori zastupnika hrvatskoga naroda Ivana Nep. Jemeršića izrečeni u saboru kraljevine Hrvatske u Zagrebu*, Zagreb, 1910, str. 18, a treći i četvrti primjer su iz časopisa *Studia ethnologica*, 1992, br. 4 (sa 3. str. članka Ž. Španičeka i sa 7. str. članka N. Maglice).

odnosne rečenice pogodnije su za pojavljivanje oblika *kojeg(a)* na mjestu oblika *koji*.⁹ I u svim primjerima pronađenim u novinama s početka stoljeća, kao i u primjerima s radija, *kojeg(a)* se nalazi unutar odnosne rečenice koja je nerestriktivna. Ako pogledamo primjere u kojima se velika većina ispitanika odlučila za oblik *koji*, vidimo da i oni potvrđuju navedenu postavku jer je u tim primjerima imenični predmet/pojam manje konkretan, manje određen u svijesti ispitanika i odnosna rečenica ima ulogu *restriktivne* odredbe, npr. *Izradite zadatak koji sam vam zadao. To je bio dan koji su svi upamtili. Izvještaj koji su poslali iz Osijeka još nije stigao. Sanduk koji će upotrijebiti za drva dobili su od rođaka.* Kao još jedan mogući činilac u prilog upotrebi oblika *kojeg(a)* jest naglašavanje promjene funkcije pronominalizirane imenice u primjerima gdje imenica ima funkciju subjekta unutar glavne rečenice, a zamjenica ima funkciju direktnog objekta unutar odnosne rečenice, npr. *Zanima ga njemački jezik, kojeg će usavršavati u školi stranih jezika.* To naglašavanje primjenjuje se kad iz lica i broja koje pokazuje glagol odnosne rečenice nije vidljivo što je subjekt, a što je objekt te rečenice.

Među primjerima ponuđenim ispitanicima bila su i dva primjera u kojima zamjenica *koji* ne zamjenjuje imenicu muškog roda u akuzativu jednine, već imenicu srednjeg roda u akuzativu jednine (također sa svojstvom neživo). Čak i u tim dvama primjerima jedan manji broj ispitanika odlučio se za oblik *kojeg(a)* umjesto *koje*: *Dospjela je u ono stanje kojeg pobožne duše nazivaju blagoslovljenim. Izdajamo ga iz područja kojeg opkoljavaju novopridošle snage.*¹⁰ Ovo pokazuje da promjena koja zahvaća akuzativ jednine ide u smjeru da *kojeg(a)* postane oblik za akuzativ ne samo čitavog muškog roda već da se proširi i na srednji rod.¹¹

Korištenje oblika *kojeg(a)* ne samo za živo već i za neživo nije sasvim u neskladu s jezičnim sustavom ako to povežemo s činjenicom da i *ga* (oblik za akuzativ jednine

9 Više o *nerestriktivnosti/restriktivnosti*, kao i o drugim svojstvima odnosnih (*relativnih*) rečenica vidi u S. Kordić: Determinator kao znak restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku, *Croatica, Prilozi za XI. međunarodni kongres slavista*, (1992), br. 37-38; Relativna rečenica - gramatičke nedoumice, *Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom* (urednici M. Andrijašević i Y. Vrhovac), Zagreb 1992: Determinator - vrsta riječi ili funkcionalni razred?, *Suvremena lingvistika*, 18 (1992) 33, str. 27-32; Ekstraponirana relativna rečenica, *Isto*, br. 34; Priložni relativizatori, *Filologija*, (primljeno za objavljivanje u 1993); Slobodna relativna rečenica, *Fluminensia* (primljeno za objavljivanje u 1993).

10 Mogući su i primjeri u kojima bi *koje* bilo gotovo neprihvatljivo: *Ovo likovno djelo, kojeg je kupilo udruženje (...).*

11 Muški i srednji rod naspram ženskog roda ionako imaju skoro podudarne nastavne paradigme. U pridjevnih zamjenica razlikuju se u jednini osim nastavaka za nominativ (i vokativ) još jedino nastavci za akuzativ. Izjednačivanjem nastavaka za akuzativ muškog i srednjeg roda zamjenica *koji* bi poput osobnih zamjenica *on* i *ono* zadržala različite nastavke za muški i srednji rod samo u nominativu (jer vokativ nema, kao što ga nemaju ni zamjenice *on* i *ono*). Kako se osobne

osobnih zamjenica *on* i *ono*, jednak genitivu) može upućivati i na imenice koje se odnose na nešto neživo (npr. *Susjed_a je u dvorištu. Vidim ga_a. / Sat_a je na stolu. Donesi mi ga_a.*).¹² Prilikom preoblikovanja odnosne rečenice u nezavisnu rečenicu, što je moguće izvesti kod nerestriktivnih odnosnih rečenica, koje su ionako veoma blizu nezavisnosti (usp. *Ovaj zamrznuti potok, kojeg sada prekriva snijeg, dubok je pola metra. i Ovaj zamrznuti potok, sada ga prekriva snijeg, dubok je pola metra.*) akuzativni oblik zamjenice *koji* u jednini bit će zamijenjen oblikom *ga* bez obzira je li riječ o muškom rodu ili o srednjem rodu i bez obzira na kategoriju *živo/neživo*.

Nadalje, primjeri širenja oblika *kojeg(a)* uklapaju se u općenitu tendenciju sve veće upotrebe genitiva za akuzativ, o kojoj govori J. Vince-Marinac (nav. dj., str. 148). Ta tendencija vidljiva je i u nekim drugim slavenskim jezicima - npr. u ukrajinskom se često može primijetiti u govorenom jeziku upotreba dvaju različitih oblika za akuzativ iste imenice: *ja kupiv stil* (= 'stol'), gdje je akuzativ imenice jednak nominativu, i *ja kupiv stola*, gdje je akuzativ iste imenice jednak genitivu. Raširenost pojave utjecala je da i norma ukrajinskog jezika dopusti za pojedine imenice upotrebu i jednog i drugog oblika u govorenom jeziku.

Oblik *kojeg(a)* ima praktičnu vrijednost jer odmah daje do znanja da je riječ o objektu, a ne o subjektu. Ta prednost *kojeg(a)* nad *koji* može biti dovoljan razlog za dalje širenje oblika *kojeg(a)* u akuzativu.¹³

SAŽETAK

Snježana Kordić, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 808.62:800.853, izvorni znanstveni članak,

primljen 12. veljače 1993., prihvaćen za tisak 15. ožujka 1993.

Relatives koji and kojega

Summary

The author suggests that it would be advisable to permit the use of accus. sg. *kojeg(a)* to refer to inanimate antecedents in order to distinguish the relation subject/object.

zamjenice *on* i *ono* u rečenici uvijek pojavljuju na mjestu imenice, a zamjenica *koji* je u odnosnoj rečenici gotovo uvijek na mjestu imenice (pa također obavlja imeničku funkciju), to je još jedna sličnost zamjenice *koji* sa zamjenicama *on* i *ono*.

12 Ovo svojstvo zamjeničkog oblika *ga* bilježi još Maretić, nav. dj., str. 150: "Enklitička riječica *ga* može se protezati i na riječi koje znače što neživo."

13 W. Browne u svojoj knjizi *Relative Clauses in Serbo-Croatian in Comparison with English* (YSCECP, New Studies 4, Zagreb 1986, str. 46) predviđa da će *kojeg(a)* jednoga dana biti potpuno prihvaćen na mjestu oblika *koji*: "(...) one need not to be a prophet to predict that one day *kojeg* for *koji* will be generally accepted".